

Papp Kinga

Az emlékezés alakzatai Rozsnyai Dávid és Sámuel kalendáriumában

Rozsnyai Dávid egyike volt azoknak a török deákoknak, akik nemcsak tolmácskodtak, hanem értelmiségiként tevékenykedtek, többféle jellegű szöveget írtak, fordítottak, s ezt a tevékenységüket a portáról való hazatérésük után is folytatták.¹ Munkássága nagyon sokoldalú: *Történet dolgok I. Ferdinándtól I. Leopoldig* címmel állított össze történelmi munkát, melyhez az oklevelek gyűjtését már a portai szolgálata alatt elkezdte, fogsága alatt is dolgozott rajta.² Szintén fogsága idején fordította a *Horologium Turcicumot*.³ Mindkét művét több példányban lemásolta, és több erdélyi főnemesnek is elküldte dedikálva (pl. a *Történet dolgokat* ifjú. Apafi Mihálynak, Bethlen Miklósnak, Apor Istvánnak, Kornis Zsigmondnak stb.) ezáltal próbálva megnyerni támogatásukat. E két, a nagyközönség számára készített művön kívül fennmaradtak naplói (az 1660–1670. és 1705. évekből), önéletrajza (1663-ból, majd az 1669–1673 közötti időszakból), szolgálatainak lajstroma 1667 novemberéből, diáriuma (1663-ból, illetve 1665–1674-ből), valamint *Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele* című írása, mely az 1663-as esztendő történéseiről számolt be.⁴ Imádsága,⁵ portai követeknek szóló útmutatása,⁶ fordítása, történelmi munkája és fennmaradt önreprezentatív írásai, melyeket az emlékezés, emlékek megőrzése céljából hozott létre, főként élete első, legmozgalmasabb időszakából származnak.⁷ Ezeket egészítik ki kalendáriumi bejegyzései, melyek szintén

Papp Kinga (1983) – irodalomtörténész, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, papp.kinga@eme.ro

A kutatás a Domus szülőföldi ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Kármán Gábor: *Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban*. Sic Itur ad Astra XVIII(2006). 155–182; Uő: *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete*. Bp. 2013. 208–220.

² Kiadva: *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*. Kiad. Szilágyi Sándor. Pest 1867. 23–261.

³ Rozsnyai Dávid: *Horologium Turcicum*. Kiad. Dézsi Lajos. Bp. 1926.

⁴ *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*. i. m.

⁵ Kaposi Márton – Kovács Sándor Iván: *Rozsnyai Dávid kiadatlan kézíratos imádsága*. ItK LXIV(1960). 486–488.

⁶ Jakó Klára: *Rozsnyai Dávid portai „Tanító Írása”*. Levéltári Közlemények LXXXIV(2013). 169–186.

⁷ Rozsnyai 1663-ban került Apafi Mihály udvarába tolmácsnak, innen Temesvárra, Esszékre, majd az év végén Nándorfehérvárra utazott. 1669-ben hazatért, majd többször járt követségben Konstantinápolyban, Drinápolyban és Kandiában is. 1672-ben és 1674-ben, a török–lengyel háborúk alatt tolmács volt az Apafi fejedelem által a frontra küldött élelmiszer követségében. 1678-ban, egy újabb a portai követségből hazatérve azzal gyanúsították, hogy a fejedelem ellen összeesküvő Béli Pált támogatta, ezért elfogták. Görgeyben, majd Szamosújváron tartották fogva, ahonnan 1682-ben szabadult, és a fejedelemség megszűntéig, 1694-ig tolmácsként szolgált. Élete utolsó éveit valószínűleg birtokai igazgatásával töltötte, 1718-ban halt meg Fogarasban. (Életéről lásd még: S. Sárdi Margit: *Rozsnyai Dávid. = Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei: Régi magyar költők tára. XVII. század*. Szerk. Komlószi Tibor – S. Sárdi Margit. Bp. 2000. 534–538.) Kétszer nősült, első házasságát 1675-ben kötötte Nagy Annával, akitől 1687-ben elvált, majd 1688-ban Fogarasi Rebekát vette el feleségül, válóperéről lásd Sipos Gábor: *Rozsnyai Dávid török deák válópere. = Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál Judit, Sipos Gábor. Kvár 2010. 301–306. Családjáról lásd Papp Kinga: *Dávid Rozsnyai's "orphans". Stepfamily through divorce in Seventeenth-Century Transylvania*. Hungarian Historical Review VIII(2019). 4. szám. 726–756.

nem teljesen ismeretlenek: 1914-ben az Erdélyi Múzeumban,⁸ majd 2010-ben a Marosszéki krónikák második kötetében⁹ már javarészt megjelentek. Simonfi János összesen hatvankilenc kalendáriumról beszél, melyeket Koncz József rendezett sorba a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában,¹⁰ azonban mára ezek közül huszonkilencet találtam meg a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban. A kalendáriumokba jegyzetelők között Rozsnyai Dávid mellett találjuk fiait, Sámuel és Andrást, illetve annak fiát Józsefet, valamint Jenei Mihályt, aki a török deák nagybátyja volt.

A fennmaradt kalendáriumok közül tizenhárom lehetett Rozsnyai Dávid tulajdonában, melyek a következő évekre szólnak: 1668, 1680, 1681, 1684, 1702, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1715, 1716, 1717. Ha az éveket összevetjük más személyes narrációkat tartalmazó szövegeivel, megállapíthatjuk, hogy csupán az 1668-as év közös ezekkel. Nem tudni, hogy Rozsnyai írt-e naplót, emlékiratot azokban az években, amelyekről fennmaradtak kalendáriumi bejegyzései, de a kalendáriumokból az derül ki, hogy nem csak ez a 13 kötet létezett. Az 1668-as kalendárium hátán a Rozsnyai keze írásával olvasható 57-től fogva 61-ig, az 1680-ason pedig 80-tól 89-ig. Tehát már iskolai tanulmányai alatt elkezdett kalendáriumot vezetni, talán korábbi családi minta vagy tanárai is befolyásolhatták ebben a tevékenységében. Ezek a kalendáriumok lehetnek a forrásai későbbi naplójának, önéletrajzának. A 17–18. században nemcsak az erdélyi emlékirók között, hanem nyugat Európában is elterjedt gyakorlat volt, hogy a kalendáriumban lejegyzett néhány sor, rövid utalás később naplókban, önéletrajzban, emlékiratban vagy más szövegekben kelt új életre, de immár kibővítve, „lefordítva”, átírva.¹¹

Nemcsak kalendáriumai, hanem Rozsnyai fennmaradt levelezése is nagyon töredékes, fogása alatt feleségének küldött leveleit Koncz József, a Marosvásárhelyi Református Kollégium tanára adta ki,¹² ezenkívül követsége alatt küldött hivatalos levelei ismertek. A Rozsnyai család udvarfalvi levéltárának nagy része elpusztult, kivéve azokat a szövegeket, amelyek Koncz József jóvoltából a kollégium levéltárába kerültek, és ma a Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatóságán őrzik. Itt főként a családi örökség elosztására vonatkozó 18. századi levelezés és tanúkihallgatások sora maradt fenn, illetve Rozsnyai két levele András fiához. Feltehetőleg Koncz József személyes levéltára (mely egykor az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményében volt, ma a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága őrzi) is tartalmaz Rozsnyaitól származó szövegeket, de ez sajnos jelenleg nincs feldolgozva, és nem kutatható.

A kalendáriumi bejegyzések szerepe

A kalendáriumvezetés az egyéni íráshasználati habitus legegyszerűbb és legelterjedtebb formája, azonban a bejegyzések töredékek, melyek csupán adatokkal egészítik ki a feljegyző mindennapjait, nem alakítható ki egy életrajzra, ezek a kronologikus sorrendbe

⁸ Simonfi János: *Rosnyay Dávid naptári följegyzései*. Erdélyi Múzeum IX(1914). 108–126.

⁹ *Marosszéki krónikák*. II. Vál., s.a.r. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely 2010. 5–33.

¹⁰ Simonfi János: *i.m.* 109.

¹¹ S. Sárdi Margit: *Napló-könyv. Magyar nyelvű naplók 1800 előtt*. Máriabesnyő 2014. 100–107; Tóth Zsombor: *Műfaj vs. íráshasználat? = Uő: A történelmem terhe: Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*. Kvár 2006. 333–405; Adam Smyth: *Almanacs, Annotators, and Life-Writing in Early Modern England*. *English Literary Renaissance* XXXVIII(2008). 222–223.

¹² Koncz József: *Oklevelek Rozsnyay Dávid fogsága történetéhez*. Történelmi Tár 1883. 155–169.

állított emlékfoszlányok néhány esetben lefordíthatók egy történeté, Rozsnyai szövegei is ezt a sokféleséget, töredezettséget tükrözik. A kalendáriumok tipográfiai elrendezéséből adódóan a mérhető idő és a mindennapok ideje egymás mellé kerül, ezáltal az alkalmi bejegyzéseket behálózza, rendezi az idő. Ezek a bejegyzések Rozsnyainál és számos más kalendáriumírónál is magán- és közéleti dolgokat egyaránt magukba foglalnak (családtagok halála és születése, időjárás, utazások, a vagyoni változások nyilvántartása, gazdálkodás, szerződések, megállapodások idejének, esetleg rövid tartalmának a feljegyzése stb.).¹³

Rozsnyai töredékes kalendáriumi bejegyzései élete azon éveire vonatkoznak, amelyekről nem sok információnk van más forrásokból: fogsága, majd második házassága és végül öregkora évei, az 1700-as évek eleje, amikor gazdálkodással töltötte idejét, és próbálta visszaszerezni elmaradt fizetéseit és törleszteni adóságait, egy olyan Erdélyben, ahol már nem volt szükség török nyelvismeretére, fordításaira. Ezenkívül közéleti és magánéleti emlékek elegyülnek a kalendáriumokban, családjához és kortársaihoz kapcsolódó eseményeket egyaránt lejegyzett. Nemcsak a török deák saját emlékeit rögzítik a kalendáriumok, hanem az 1708. évtől ugyanazokban a kalendáriumokban párhuzamosan megjelennek második házasságából származó fia, Sámuel bejegyzései, aki 1715-től átveszi a kalendáriumvezetést, néhány esetben ő közvetíti írásban utasításait is, örökíti meg emlékeit, majd zárja le azokat apja halálának utólagos bejegyzésével. Sámuel apja halála után is folytatja bejegyzéseit, fennmaradt az 1722-, 1723- és 1725-ös kalendáriuma. Ugyanez történik a másik fiú, Rozsnyai András és fia, József családjában is, hét kalendárium maradt fenn az 1729–1739 közötti időszakból, melyek közül az utolsó már József bejegyzéseit tartalmazza. A párhuzamos íráshasználat és a szövegek generációk közötti transzfere nemcsak az íráshoz fűződő családi mentalitást, hanem a családi emlékezet működését, emlékkörzés-folyamatát is illusztrálja. A kora újkori ego dokumentumok, perszonális narrációs források megosztására vagy transzferére nem egyedi példa a Rozsnyai család, hasonlóan járt el Kálnoki Sámuel, aki apja naplóbejegyzéseit folytatta,¹⁴ Székely László önéletírását felesége, Toroczka Zsuzsánna, majd tisztartója Kis Zsigmond folytatta,¹⁵ Kornis Istvánét, menyé, Petki Kata, Wass György naplóját fia, László.¹⁶

A kalendáriumi emlékezet működése

Rozsnyai Dávid legelső fennmaradt kalendáriuma az 1668-as törökországi útján volt vele, ebben csak néhány bejegyzés található, amelyek leginkább emlékeztetőként funkcionálnak egy esetleges jövődöbéli napló reményében: földrendést, lovak vásárlását, követek érkezését és egyéb hétköznapi dolgokat jegyzett le a török deák.

Kronologikusan haladva az 1680 és 1681-es kalendáriumi bejegyzései következnek, melyek azért is fontosak, mert különleges helyzetben, fogsága alatt készítette Görgényben, majd Szamosújváron. Nemcsak elfogatásának okát fedi homály, hanem fogsága idejéről is szegényesek a rendelkezésünkre álló források. Feleségének küldött levelei főként a börtönbe szállítandó

¹³ Vö. Adam Smyth: *i.m.* 205–206.

¹⁴ Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben.* Kvár 2015. 138–140.

¹⁵ Fehér Andrea: *Család- és élettörténetek. = Gróf Székely László önéletírása.* S.a.r. uő. Kvár–Bp. 2019. 16–17; 441–472.

¹⁶ S. Sárdi Margit: *i.m.* 2014. 266–270.

tárgyakról, illetve gazdasági jellegű utasításairól tájékoztatnak, a kalendáriumokban található bejegyzések kiegészítik ezeket néhány adattal.

Az emlékezés, emlékeztetés helyei ezek a bejegyzések, melyekben egyrészt néhány saját személyéhez kapcsolódó dolgot jegyzett le, ilyen orrvérzése, vagy hogy kölcsönkért pénzt. 1680. június 20-án feljegyezte, hogy egy éve, hogy elhagyta a borivást görgényi fogságában, és azt is megtudjuk, hogy 1681. február 23-án engedélyt kapott arra, hogy kijárjon a tömlőcből. Ezenkívül azokat az eseményeket, híreket örökítette meg, amelyek eljutottak hozzá: pl. sógorasszonya vagy Bethlen Farkas halála, illetve leírta, ha a portai követséghez kapcsolódó híreket kapott. Rabtársaira vonatkozó feljegyzéseiben Klobusoczki Pál és Szalay Pál szabadulását örökítette meg, valamint azt is, hogy a Béli úriakat az országgyűlésre vitték kihallgatni. Kétszer is feljegyezte 1681-ben a fejedelem Szamosújvárra érkezését és távozását (augusztus, október), a látogatásokhoz feltehetőleg a szabadulása reményét fűzte, mert október 28-i bejegyzésében így reflektált saját állapotára: „El méné Eő Nga Szamos Uy várrol Fejérvár felé., s én ott maradék mint szomorú rab. Istené a Diczélet mindenekben.”¹⁷

Olvasmányai említésére is van példa ebből az időszakból, 1681. augusztus 21-én jegyezte le: „Végeztem Istenem segítségéből el Marcus Aureliusnak olvasását 10 s 11 ora között Szamos Uyvari rabságomban. Ha Istennek teczik végezhessem többször is engedgye.”¹⁸ Talán nem véletlen, hogy a kalendárium ugyanazon oldalán említi Antonio Guevara népszerű írását az ideális fejedelemről,¹⁹ ahol korábban Apafi fejedelemről írt.²⁰ Az erdélyi fejedelemmel korábban a jó viszonyt ápoló Rozsnyai²¹ továbbra is abban reménykedett, hogy ártatlansága kiderül, és az igazságos fejedelem szabadon engedi. Nemcsak a két fejedelem, hanem kalendáriumírónk és a Guevara művét magyarra átültető Prágai András is párhuzamba állítható, mivel Apafihoz hasonlóan I. Rákóczi György ismeretlen okokból börtönöztette be udvari prédikátorát, aki a Református Zsinat közbenjárására szabadult fogságából.²²

Börtönben töltött éveit Rozsnyait az írás-olvasás, fordítás segítette abban, hogy aktív maradjon, hasznosan töltse idejét. Feleségének küldött leveleiből kiderül, hogy Toldalagi Jánoson keresztül kért engedélyt a fejedelemtől arra, hogy bebörtönzése alatt fordíthasson, gyakorolhassa a török nyelvet, otthonról küldetett magának könyveket, papírt, írószert, tintát.²³

Ebben a két kalendáriumban fontos szerep jutott az álmainak, ugyanis három álmát jegyezte le. Nem elszigetelt eset a 17. században az, hogy valaki lejegyzí álmát, és álmainak különleges

¹⁷ 1681-es kalendárium, október (jelzete: 22534).

¹⁸ 1681-es kalendárium, augusztus.

¹⁹ Antonio de Guevara spanyol nyelvű *Libro Auroe del Grande Emperador Marco Aureo con el Relox de Principes* (1529) c. írására utal, melynek első és harmadik részét fordította le Prágai András és adta ki 1628-ban a korábban Draskovich János által lefordított második résszel együtt *Fejedelmeknek serkentő órája* címmel (RMNY 1400). A mű latin fordítása *Horologium Principum* néven vált ismertté, melynek visszaköszön Rozsnyai *Horologium Turcicum* című *Pancsatantra*-fordításában. Bán Imre: *Fejedelmeknek serkentő órája*. = *Uő: Esmék és stílusok. Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1976. 140–156.

²⁰ „21. Isten segítségével indula megh a’ mi Keglms Urunk Eő Nga Szamos Uj Varrol, Isten maga dicsőségére tanitsa hadakozni Eő Ngat.” 1681-es kalendárium, augusztus.

²¹ Esküvőjét Apafi udvarában tartották, fennmaradt a fejedelem Bethlen Farkas tanácsosnak küldött meghívója (*Török-magyarkori állam-okmánytár*: V. Szerk. Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor. Pest 1871. 352).

²² Szilágyi Sándor: *A tarcali generális zsinat levele I. Rákóczy Györgyhez Prágai András szerencsi pap ügyében*. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező VI(1875). 11–12. szám. 525.

²³ Koncz József: *i.m.* 159–161.

jelentőséget tulajdonít. Az emlékirók mellett²⁴ a zoltárfordító Szenczi Molnár Albert is hasonlóan járt el.²⁵ Ősz Sándor Előd pedig Telegdi István alpestesi lelkipásztor feljegyzéseivel illusztrálta, hogy az álmait megörökítő lelkipásztor komolyan vette álmait, és úgy gondolta, hogy ezekben Isten előrevetít jövődöbéli dolgokat.²⁶ Bár Sárdi Margit úgy véli, hogy Rozsnyai, kortársához, Bethlen Miklóshoz képest, nem tulajdonít jóstartalmat álmainak,²⁷ én mégis úgy gondolom, hogy ezek is a vágyálmok, jósálmok kategóriájába tartoznak. Rozsnyai más írásaiban kétszer találtam jósálmokra való utalást: ilyen Haller Gábor kivégzését megjósoló álma, amelyben Hallenek egy óriási rothadó almát adott át,²⁸ valamint az 1664. július 19-i szentbenedeki csatát és a török veszteséget prognosztizáló álma.²⁹

Bebörtönzése alatt feljegyzett álmái valamilyen formában mind szabadulásához, foglalkozása gyakorlásához kapcsolódnak, azaz a börtönállapotból, abból a kényszerű liminális helyzetből próbál kilépni álmaiban, vagy olyan jeleket, fordításokat keres bennük, amelyek ennek az állapotnak a feloldását jelentik. Első lejegyzett álmában szabadulását látta meg: „Május 8-dikra virradolagh almomban, egy rongyos suplicationmra azt irta vala Eő Nga hogy, Az Ur Isten megh szabadit Advent előtt, de miczoda napra irta vala a nem jut eszemben noha azis megh vala. A Datumja penigh Görgén vala.”³⁰ A szöveg alá később bejegyezte szabadulása időpontját, ami majd csak 2 év múlva történt: „1682 die 8br, ugyan Advent előtt szabadita megh az én jó Istenem. Szamos Uj varatt.” A feljegyzése nemcsak azt illusztrálja, hogy számon tartotta álmait és azok beteljesedésének formáját, hanem Rozsnyai írás- és szöveghasználati szokásait mutatja: azaz emlékeit nemcsak leírja, hanem újraolvassa, átértékeli, ha kell, kiegészíti.

Másik két álma nem ennyire konkrét, zavaros jeleneteket, abszurd helyzeteket ír le bennük, mintha mindegyiktől valami jelet várna: „Pünkösöd napjára virradolagh ilyen almot láttam. Mintha a Fejérvári Templomban volnék, a Templom sokkal nagjob volna annál mint van, igen sok oszlopok volnának benne, mindenik mellett mesterséges czifrázattal Márvány kőből álló egy-egy praedikallo szék, sok Aszonyok jönnek vala ki leányokkal elegy a Templomból de nagjob része feketében vala, a Fejedelem s Fejedelem Aszony fen a rostélyban valának. En penigh egy ingben és lábravaloban s egy mente a nyakamban vetve ülök vala egyik kő oszlop mellett és ki menvén a Templomból a mint megyek vala egyik czizmámat el ejtem, s hát Topheus Uram ugy hiva hogy mennyek hamar s üllyek az ő kglme szekerében, s hát ő kglmenek is be kövte a lába fel ülök a szekérben, s hát ugy siettetnek hogy mennyek hamar mert fel ment a Török követ, s a Fejedelem igen kerestet, s hát a mint megyek látom hogy megjen a követ de mint ha a Hav: Vajdatul jött volna s hát mint ha egy néhányan volnának, az elsőnek kalap a fejében, fekete hoszszu ujjas és galléros palást forma suba rajta, a galléra veres bársonnyal borított, egy Török

²⁴ S. Sárdi Margit: *Jóslat és álomlátás XVII–XVIII. századi erdélyi emlékiratíróknál. = Eksztázis, álom, látomás. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben.* Szerk. Pócs Éva. Bp. 1998. 475–487.

²⁵ Szabó András: *Álmok, előjelek, jóslatok és betegségek Szenczi Molnár Albert naplójában. = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban.* Szerk. Balázs Mihály – Gábor Csilla. Kvár 2007. 393–400.

²⁶ Ősz Sándor-Előd: *Miről álmodik a lelkipásztor? Telegdi T. István alpestesi lelkész álomfeljegyzése.* Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica LXII(2017). 98–106.

²⁷ S. Sárdi Margit: *i.m.* 1998. 480.

²⁸ *Rozsnay Dávid, az utolsó török deák. i.m.* 373; Szabó András Péter: *Haller Gábor: egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája.* Doktori disszertáció. Bp. 2008. 240. (https://www.academia.edu/5414984/Haller_G%C3%A1bor_-_egy_17._sz%C3%A1zadi_erd%C3%A9lyi_arisztokrata_%C3%A9letp%C3%A1ly%C3%A1ja-utolsó_megtekintés_ideje 2018.11.08)

²⁹ *Rozsnay Dávid, az utolsó török deák. i.m.* 276.

³⁰ 1680-as kalendárium, május (jelzete: 22533).

levél a kezében, mentében úgy olvassa az uton, más kettő annak utánna ajándékot visznek a kezekben, de annak is mindeniknek egy egy Török levél a kebeleken, legh utol is kettő megjelen vala kik is egy egy igen rut el kopott s megh fejéredett nuszt bélléseket visznek vala ajándékban a Fejedelem Aszszonynak ő Ngának. Fel menvén a Török követ azt mondgya a Fejedelemnek hogy kérjen veniat neki a Fejedelem Aszöntul had mehessen el, mert ő tovab nem várakozik. Isten adgya jóra.³¹ A következő álmát 1681 márciusában jegyezte le. „Istené az Alomnak magyarázása, annak arra a mire akarja fordítása 25-dkire virradolagh ilyen álmot láttam, hát mint ha Kolosvaratt a Göcz Pali háza táján volnék egy házban, és a nap nem egészben tisztában vala s ketté szakait vala, s hát halottat is visznek vala de nem arra a melyre szokták ki hordani, hanem hid kapu felé viszik vala. Azonban nékem ide Szamos Uy várta mint ha levelet hoztak volna Urunktol, kiben töb levelekis valának inclusive, és minék utánna el olvastam volna némely észét, az asztalra töm őket s a legh külső levél az asztalon magatul meghgyula s az írásigh le ége, s hát Klobusoczkai Páll Uram velem van a házban s vagy ő kglme oltá el vagy magatul alvék megh. Egy megh holt Boér István Posta részegen jó az Ajtón kívül s mongya hogy a Németek mind az ajtó elejiben jönnek de ne fellyek semmit, s Hát mint ha Radnoton volnánk s Székelly László Uram úgy koczodik másokkal s engem magával el hiva házához, Gyulai Tamás Uram is ott jár veresben és mint ha a Megyesi Torony éppen Radnotra láczanék de czak feligh a felső része, a tetején való gomb penigh ujjolagh aranyoztatott igen szép vala s igen szépen ragyogh s tündöklük vala. Isten ingyen kegyelméből hozzon jot ki belőlle.”³²

Ilyen jelek lehetnek a templomba feketébe öltözött leányok, az öt szekéren elvivő Topheus Mihály, a török írásokat vivő emberek, a fejedelemasszonynak vitt kopott ajándék, a kettészakadt nap, a fejedelem lángra kapó levele, a Radnótról is látszódó csillogó medgyesi torony. Mindkét álma után megjegyzi, hogy Isten adja őket jóra válni, tehát olyan jósálmok, melyek beteljesítését Istentől várja, és feltehetőleg azzal a céllal jegyzi le, hogy későbbi eseményekből magyarázatot találjon rájuk. További magyarázatok azonban később sem fűz hozzájuk, tehát értelmezésüket nem találta meg. Az 1681-es kalendárium hátlapján olvasható bejegyzése arra utalhat, hogy továbbra is foglalkoztatták álmai és azok jelentése: „Azt parancsollya az Isten hogy megh ölettesse a kiben jövendőmondásnak lelke van, hát a Calendaristák honnét veszik fundamentumát dolgoknak.”

Bár börtönnapló vagy nagyobb ívű börtönben született szöveg nem maradt Rozsnyai után, mégis a fogsága alatt készült bejegyzései, levelei azt illusztrálják, hogy minden cselekedetével ebből a rendkívüli állapotból próbált kiszakadni: fordított, másolt, olvasott, kalendáriumot vezetett, leveleket írt. A kalendárium fogva tartása alatt nemcsak az események, álmok megörökítésének eszköze, hanem az idő mérésére is szolgálhatott. Erre utal az 1681-es kalendárium címlapja előtt található bejegyzése „Jó kalendáriuma van annak kinek az idő Hajoja, szerencse kormánnya, Isten a Révészsze.”³³

Későbbi kalendáriumaiban nem fordulnak elő álmok, másfajta emlékeket örökít meg. Természetesen továbbra is feljegyzi kortársai, ismerősei halálát pl. 1708-ban Bánffy György halálát, majd 1709 novemberében temetését „24 praesentis kisirők ki a Gubernátor Uram testét Szebenből a Disznodi kapun. Praedikálta Zilahi Uram; Orála Kapusi Uram; Búcsúztató verseket

³¹ 1680-as kalendárium, június (jelzete: 22533).

³² 1681-es kalendárium, március (jelzete: 22534).

³³ 1681-es kalendárium (jelzete: 22534).

éneklének ketten az Öcsém Dávid Ferkő más edgy gyermekkel. 11 Lo lévén fel öltöztetve szépen, a kilencze szinessen, a kettei feketén. Két Úrfiak vivén a Czimert Haller János és Bethlen Ádám. Az Arany Lánczot penigh azon való Medálllyal edgy kis fekete Bársony Vánkoskán vivé az Úrfi Bethlen Joseph Ur. Mind ezekben penigh igaz gató Fő Gazda Mélt: Ur Groff Teleki László Uram vala. Itt a Test eme lésére engemetis e Fő Gazda oda intézett vala, de erőtelen öregségemet látván nem erőltete.³⁴

Gazdasági jellegű bejegyzéseit olvashatjuk kölcsönökről, kezeslevelekről, vásárlásokról stb., ezek a bejegyzések lehetnek egyrészt retrospektív számadások megtett dolgokról, másrészt jövődöbeli teendők is, melyek előre tekintenek az időben (például egy kölcsön lejáratí határideje, megírandó papírok, előkeresendő dokumentumok).

A tágabb közösségre vonatkozó eseményeket is feljegyzett, 1709 januárjában a pestisjárvány kitörését írta be kalendáriumába, majd júniusban lejegyezte, hogy Bonyhai György, aki korábban Bethlen Miklós udvari papja volt, majd szebeni lelkész, Küküllővárra ment, magukra hagyva szebeni híveit. Távozása valószínűleg Bethlen Miklós bécsi fogságával is összefügg. A Bethlen családdal Rozsnyaiék jó kapcsolatot áptak, többször előfordulnak feljegyzéseiben, és később a fiánál is. 1711-ben pedig azt is megörökítette, hogy Fogaras várát elfoglalták a császári csapatok, 1712-ben pedig a reformátusokat kitiltották a várbeli templomukból.

Néhány esetben magánélete is megjelenik a családjára vonatkozó feljegyzésekben. Lejegyezte válásának időpontját (1687. szept. 11-én: Dies divortio occidens, 1687), és gyermekeivel kapcsolatos információkat is találunk kalendáriumában, bár ezek főként az életút fő mérföldköveihez köthető emlékek, azaz leggyakrabban halálukról, temetésükről tudósít, egy alkalommal Sámuel fia születésnapját is feljegyezte. A gyermekek halála nemcsak eseményként, hanem visszatérő emlékként is megjelenik kalendáriumában. Először 1702-ben emlékezik meg április 19-én a 4 éve elhunyt lányáról, Ráchelel: „A numerusok szerint, ma úgy mint 19m négy egész esztendeje, hogy a lelkem, szerelmes édes kis Ráchelem lelkét az ő jo Istenének meg adá. Noha akko a 19dik nap szombatón lett vala, in Ao. 1698. Nyugodgyál lelkem Ráchelem, s az Isten minketis készicsen melléd.”³⁵ A bejegyzés a kalendárium használatára is utal, ugyanis azt sugallja, hogy fellapozta a korábbi bejegyzéseit, kikereste a lánya halálának napját.

1708-as kalendáriumában a decembri bejegyzések között megemlékezett arról, hogy Sára nevű leánya ekkor vett utoljára úrvacsorát Szebenben Bethlen Miklós né házánál. A 18 éves Sára nevű leánya a következő év január 21-én halt meg, tehát az előző évi bejegyzés retrospektív, annak halála után született. Az 1709-es kalendáriumában januárban halálát és koporsóba tevését („9 és 10 ora között, 21 praesentis szollitá Isten magához a Lelked kedves édes szerelmes Sárám, Gyomrának s oldalának sok kinlodási után, 18 esztendős korában. Istené légyen a Dicsőség mindenben. Ámen. 23 Tették koporsóba a lelkem Sárám.”³⁶), februárban a koporsó beszegezését majd május 13-i temetését is megörökítette. Azt is megtudjuk, hogy vele együtt temették 5 hónapos Ráchel húgát is, aki a második Ráchel nevű lánya Rozsnyainak. Nagylánya halála igencsak megérintette az öreg apát. Ettől kezdve valamennyi további fennmaradt kalendáriumában (1710, 1711, 1712) megemlékezett gyermekei halálának napjáról, temetésük időpontjáról, sírhelyükről, egyre több adattal szolgál Sára lánya betegségének kezdetéről, vele

³⁴ 1709-es kalendárium, november (jelzete: 22616).

³⁵ 1702-es kalendárium, március (jelzete: 22567).

³⁶ 1709-es kalendárium, január (jelzete: 22616).

folytatott utolsó beszélgetése időpontjáról. Így például 1712-ben már mindhárom halott gyermekét megemlégette: „Ma hétfőn 9-dik Maj, ugj mint Pünkösöd előtt való hétfőn temetők a lelkeim édes Sáríkomat a Templom Cinteremjéből a Temető kertben az édes Nénnyem szivem Ráchelem mellé és a kis Rácheltis Nagy lelkű Tiszteletes és Becsületes Nagy Ari József és Eölvési Bálás Uraimék között, azon napnak dellesti óráin s két és három óra tájban.”³⁷ Ezek a bejegyzések alkalmat adnak arra, hogy ne csak a gyermekek halálára, hanem saját halandóságára is emlékezzen, egyfajta *memento mori*ként is szolgáltak az idős Rozsnyainak, aki ekkor már gyermekei után készült: „Nyugosson meg a könyörülő Isten lelkeim kedves gyermekim minyájakat Lelketekben és testetekben s minketis készicsen szent Lelke által szüntelen hozzátok...” A megemlékező szövegeket egy idő után nagyon szépen írta, valószínűleg utólag jegyezte be kalendáriumába, ahová apai fájdalmát, mintegy gyázmunkaként, írásban fordította le. A minden évi megemlékezés halott gyermekeiről, haláluk és temetésük napjáról egyfajta emlékláttó gesztus lett számára. Talán a halálra való készülődéshez kapcsolódik az 1710 áprilisi jegyzetlapra készített bejegyzése, melyben öltözetét és az azzal járó költségeket jegyezte fel: „Ha Isten engedi az öltözetem e szerint legyen: A dolmány nadrág légyen barack virág színű, a mentém zöld, mert mind a gomb fejéren, mind a roka bőrök inkább illik reá. Az dolmányomra ezüst fonalból gombokat.”³⁸ A további oldalakon a ruházattal járó költségeket sorolta fel.

Megfigyelhető, hogy öregkori kalendáriumában egyre kevesebb a lejegyzett esemény, és inkább az emlékei által lakja be a kalendáriumi időt. Az egyes dátumok arra nyújtanak alkalmat, hogy általuk megemlékezék valamilyen eseményről: pl. halálesetek, fia születésnapja, szolgálatban töltött ideje.

1711. április 28-án lejegyezte, hogy 49. esztendeje szolgálja az országot, török deák Rosnyai Dávidként írva alá bejegyzését. Szintén szolgálata évfordulójával kapcsolatos utolsó kalendáriumi bejegyzése, mely 1717. április 28-ra vonatkozik: „Istenem kglmes segedelméből ma 54 esztendeje hogy Ország szolgálja, vagyok, Istenem segély végezhessem idvességesen.”³⁹ Számvetésként, önmaga leírásaként értelmezhetők ezek a szolgálatára vonatkozó emlékezések, ugyanakkor általuk gyermekei számára is megalkotja saját emlékét.

Az időskori kalendáriumában fokozatosan megjelennek fia bejegyzései, melyek párhuzamosan futnak a sajátjaival, majd egyre inkább kiszorítják az ő feljegyzéseit. Rozsnyai Sámuel a török deáknak második házasságából 1698-ban született fia. 1708-tól kezd apja kalendáriumába írni, kezdeti bejegyzései ifjú tollpróbálgatások. Ebben az évben András nevű szolgálja halálát jegyezte fel, valamint azt, hogy Noment kezdett tanulni. Ez utóbbi lejegyzéséhez talán a közös kalendáriumhasználat is hozzájárult, ugyanis ezzel akarta apja előtt, akinek a gyermekei oktatása igen fontos volt, tanulmányi előmenetelét igazolni.

A következő évi, 1709-es kalendárium azért különösen érdekes, mert apa és fia párhuzamosan futó és néhány helyen mégiscsak összefonódó írásszokását illusztrálja. Januárban ugyanazon az oldalon Rozsnyai Dávid Sára lánya halála miatt kesergett, míg Sámuel fia ismét tanulmányairól írt: „30. Isten irgalmasságából kezdettem verbumot tanulni. Uram nevelj tudományomban. Ámen.” Ezt követően rögtön apja bejegyzését olvashatjuk: „Nevellyen és segéllyen ő szent felsége, ha úgy tetszik ő szent Felségének.”⁴⁰ Itt mintegy üzenethordozóként,

³⁷ 1712-es kalendárium, május (jelzete: 22620).

³⁸ 1710-es kalendárium, április (jelzete: 22618).

³⁹ 1717-es kalendárium, április (jelzete: 22622).

⁴⁰ 1709-es kalendárium, január (jelzete: 22616).

közvetítőként működik a kalendárium, ahol az apa ellenőrzi fia bejegyzéseit, és mint látjuk, akár reagál is rájuk. Nem csak a kalendáriumokban található mindkét Rozsnyai írása, Sámuel saját jegyzeteire az apja naplóját is felhasználja, majd ugyanoda leltározza apja halála után annak iratait, mielőtt átadta volna őket András bátyjának, a családi levéltár örökösének.⁴¹

Az ifjú Rozsnyainak az első években főként olyan írófelület volt a kalendárium, ahol saját aláírását gyakorolja, mások neveit másolja be, verseket, fohászokat, rövid latin, görög szövegeket, fordításokat, verseket írt, többször rajzolt, vagy a kalendáriumokban található különböző stílusú nyomtatott írások grafikus képét utánozta kézirásával. Mindeneskönyvként, omniáriumként szolgált neki a nyomtatványok, melyeknek üres oldalain apját utánozta, „fordította le” maga számára, és kezdte el írni saját feljegyzéseit. Ezek a bejegyzések gyakran nem egykorúak, a régi kalendáriumok szabad helyeire utólag beírt egy-egy fohászt, levélfogalmazványt, fordítási gyakorlatot. 1712-től kezdte a kalendáriumokat rendeltetésszerűen is használni, ekkor jelentek meg a rendszeresebb bejegyzések, talán apja utasítására is. Az 1715-, 1716-os kalendáriumokban csak az ő kézirása található. Bejegyzéseiből kiderül, hogy apja *Horologium Turcicum*át kezdte el másolni, ezenkívül különböző eseményekről, utazásokról és látogatásokról számolt be, ő is feljegyezte a haláleseteket, esküvőt, tüzet, költségeket, testvérének, Andrásnak küldött és tőle kapott levelek időpontját, illetve taláunk olvasmányaira utaló részeket is. Gyakran írt be évközben fohászokat ezekbe a kalendáriumokba, de taláunk évkezdő és -záró fohászokat is (pl. „Tulajdonitassék az Urnak hálaadás ki ez 1717. esztendő békével el engedte töltenünk, ő Felsege ragasszon napokat napjainkhoz, esztendőket esztendőnköz tsendes békességbe, Amen Ao. 1717. 31 Xbris Fogaras. Sámuel Rosnyai”⁴²). A közös kalendáriumokból kiderül, hogy öreg apja leveleit is ő írta, többször találkoztunk különböző címzettek megszólításával, ezenkívül levélfogalmazványok is olvashatók a kalendáriumok lapjain. Ezekben az években valószínűleg fokozatosan átveszi apja helyét a gazdaság irányításában is, néhány évtizeddel később ugyanez a fokozatos átfordulás figyelhető meg a családi levéltár iratai alapján Rozsnyai András és fia József esetében.⁴³

Figyelemre méltó ezek közül egy ismeretlen címzettnek szóló levélrészlet, melyben Kemény János históriáját kéri kölcsön címzettjétől, valószínűleg apja nevében. „Bíznán a’ kegyelmed hozzám meg mutatandó jó akarattyában, kelletek kegyelmedet ilyen dologgal búsítanom. A fellyebbvaló esztendőben mikor kegyelmed itt mester volt láttam volt kegyelmednél az Kemény János úr ő nagysága Historiáját, és most igen nagy szükségem levén reá, ha kegyelmednél uram még meg volna bizonyos alkalmatossággal ne sajnálja nekem pro usu által küldeni. Ha Isten éltet bizony meg igyekezem kegyelmednek szolgálni és a mikor kegyelmed kívánnya kegyelmednek (...) visszaküldöm.”⁴⁴ A levélrészlet nemcsak írás és olvasástörténeti adattal szolgál, hanem a kéziratos nyilvánosság, a szövegek forgásának működését is illusztrálja.

Rozsnyai Sámuel mindedig ismeretlen, török nyelvből fordított munkájáról is a kalendáriumból értesülünk, melynek címlapját bemásolta: „Orvoságok mindenféle nyavairól az lovaknak, melyeket legelőször szerzett Konstancinápolyban az török császár főlovászmestere, Ismael. Mely orvosságokat most ujjonnan leírt sokaknak hasznokra Rosnyai Sámuel, Fogarasban 1715. Dec. 15-én.”⁴⁵

⁴¹ *Rozsnyai Dávid naplója*, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, jelzete: Ms. 159.

⁴² 1717-es kalendárium, december (22622).

⁴³ Vö. Papp Kínga: *i.m.* 2019. 747.

⁴⁴ 1712-es kalendárium, november. (22620).

⁴⁵ 1715-ös kalendárium, április (22621). A török deáknak mindkét fia fordított, András fordítói tevékenységéről lásd Kelemen Lajos: *Rozsnyai András*. Erdélyi Múzeum I(1906). 234–235.

Bizonyos szövegeket, leginkább rövid mondatokat, titkosírással írt le, ezekben a magánhangzók helyett számokat használt: „Akkor tájban hagyta meg Almási uram a bajuszát”; „engedték meg az égettbor főzést”; „beretváltattam legelsőben a szakállamat”. Feltehetőleg ezt is, akárcsak a török nyelvet apjától tanulta.

A Rozsnyai család kalendáriumi csupán egy töredékes korpuszt képeznek, mégis fontos adatokkal egészítik ki Rozsnyai Dávid életrajzát, a család történetét és implicita a család olvasás- és írásszokásáról is árulkodnak.

A török deák rendszeresen vezetett kalendáriumi főként a mindennapok praktikus íráshasználatát tükrözik, személyes és a közösségben történt eseményeket, emlékeztetőket (ezek többnyire retrospektív vagy a jövőre vonatkozó figyelmeztetők, mementók), emléknapokat jegyzett fel zsebnaptáraiban. Bejegyzései olyan emlékfoszlányokat tartalmaznak életéből, amelyek egy későbbi napló vagy emlékirat forrásai lehetnek. Ezek között különleges helyet kapnak a fogsága alatt készült kalendáriumi bejegyzései, melyek felvillantják élete eme nehéz periódusát, és azt is, hogy miként próbált ebből a liminális helyzetből szabadulni álmai, illetve szellemi munkája által is.

Ifjú Rozsnyai Sámuel kalendáriumi bejegyzéseinek megjelenésével a két generáció, apa és fia párhuzamos íráshasználata mellett az írott szövegek transzferét is megfigyelhetjük. Nemcsak a családi levéltár öröklődött nemzedékeken keresztül, hanem ezeket a kisméretű, saját használatra kialakított zsebkalendáriumokat is több családtag használta, forgatta, akár egyszerre is, és örökölte meg. Mindketten később is elővették, újraolvasták, kiegészítették a bejegyzéseket, néhány esetben a kötéstáblán összegezték tartalmukat. Ezekre a szövegekre nem jellemző az az intimitás, amelyet ma a naplóvezetéssel, kalendáriumírással asszociálunk. Az írás rejtelmével megismerkedett gyermek apja bejegyzéseit utánozta, azok mintájára alakította ki saját szövegeit, tudva azt, hogy apja is elolvassa őket. Később fokozatosan átvette apja szerepét, ő vezette a kalendáriumokat, apja levélfogalmazványait, utasításait is ő vetette papírra.

A családi kalendáriumok nemcsak az idő múlását jelzik, illetve apa és fia lejegyzett emlékeit foglalják egybe, hanem az emlékeztetés és az emlékéllítés eszközeivé is váltak a halott gyermekek évenkénti felidézése, majd Rozsnyai Dávid halálának feljegyzése által is.

Forms of Memory in Dávid and Sámuel Rozsnyai's Almanacs

Keywords: annotated almanac, memory, remembrance, life writing, writing habit

The article presents the annotated almanacs of the Ottoman-language interpreter Dávid Rozsnyai. These annotations mark a series of events and deeds noted by the interpreter that fill in the blanks of his biography, as it appears in the rest of his ego-documents (journal, memoirs, autobiography), covering the years of his life for which we also have very few information from other sources. From 1708, in his almanacs start to appear annotations written by his son, Sámuel. At the beginning, the youngster uses the pages left blank to practice his writing and translation skills, to draw and imitate the printed text. Later on, Sámuel starts to write his own annotations and, eventually, he “translates” into writing the annotations dictated by his father, together with drafts of letters, probably also dictated by the senior Rozsnyai. These joint annotated almanacs not only mark the passing of time and the merging of memories, but also become instruments of memory and remembrance. The annotations also show the common practice of writing inside the family and its common mentality towards writing and familial ego-documents.